

İslâm tarihi açısından önemli Gâzân Han'ın İslâmiyet'i kabulü olayından yok denecek kadar az bahsetmesini anlamak da güçtür. Buna karşılık söz konusu kaynaklarda hiç temas edilmeyen mahallî hükümdarlara gönderilmiş mektupların metinlerini vermesi ise onun özelliğidir.

Sehâvî'ye göre İbnü'l-Furât'ın vefatından sonra eserinin müsveddesini, oğlu Kadı İzzeddin temize çekilmesi-nin meşakkatini göze alamadığı ve tarih ilmine vâkıf olmadığı için satmış, daha sonra eseri Şeyhülislâm Zekerîyyâ el-Ensârî'nin torunu Şerefeddin eline geçirerek I. cildinin 516 yılı sonuna (28 Şubat 1123) kadar olan kısmını temize çekmiştir. Kitabın en önemli nüshası, Fransız şarkiyatçıları tarafından Ezher'den alınarak Paris'e götürülen ve yarım asırdan uzun bir süre sonra Wien Nationalbibliothek'e intikal eden, büyük kısmı müellif hatıyla ikiyeşer kısımdan oluşan dokuz ciltlik yazmadır (nr. A. F. 117-125; Ahmed eş-Şâmî, X/2 [1984], s. 64, 67). Mevcut ciltler Muharrem 501 – Muharrem 799 (Ağustos 1107 – Ekim 1396) tarihleri arasını kapsamaktaysa da 522-543 (1128-1149), 625-659 (1228-1261) ve 687-788 (1288-1386) yıllarına ait sayfalar eksiktir. Aslı Fas'ta bulunup mikrofilmi Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne gönderilen bir yazma 625-638 (1228-1241), Vatikan Kütüphanesi'ndeki (nr. 726) bir başkası ise 639-659 (1241-1261) yılları arasını ihtiva etmekte ve böylece eksik parçaların bir kısmı tamamlanmaktadır. Paris Bibliothèque Nationale'de (nr. 1595, 5990) ve Londra British Museum'da da (nr. Or. 3007) eserin diğer bazı parçaları bulunmaktadır. Viyana'daki dokuz ciltten IX/1 ile (789-792) VII (672-682) Kostantin Züreyk (Beyrut 1936; Beyrut-Kahire 1942), IX/2 ile (793-799) VIII (683-696) Kostantin Züreyk – Neclâ İzzeddin (Beyrut 1938, 1939), IV/1 (563-586), IV/2 ile (587-599) V/1 (600-615) Hasan Muhammed eş-Şemmâ (Basra 1967, 1969, 1970) ve VI (639-671) J. S. C. Riley-Smith – U. M. C. Lyons (I-II, Cambridge 1971) tarafından neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ibn al-Furat, *Ayyubids, Mamlukes and Crusaders, Selections from the Târih al-Duwal wa'l-Mulûk* (nşr. J. S. C. Riley-Smith – U. M. C. Lyons), Cambridge 1971, giriş I, VII-XI; Makrîzî, *el-Mukâffe'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Yâ'lävî), Beyrut 1411/1991, VI, 64; a.mlf., *Dürrü'l-ukûd il-feride fi terâcimi'l-a'yân il-müfide* (nşr. Adnân Derviş – Muhammed el-Misrî), Dimaşk 1995, I, 118-119; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, V, 267-268; İbn Tağrıberdî, *ed-Delîlû's-Şâfi* (nşr. Fe-hîm M. Şeltûtî), Kahire 1370, II, 636; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-hâmî*, IV, 51-52; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâ-*

ğara, I, 556; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), IX, 107-109; De Slane, *Catalogue des manuscrits arabes de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1883, I, 301; P. Charles Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum*, London 1894, s. 286-288; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâmda Târih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 361-362; G. Levi Della Vida, *Elenco dei Manoscritti Arabi Islamici della Biblioteca Vaticana*, Vatican 1936, s. 69; Brockelmann, *GAL*, II, 61-62; *Suppl.*, II, 49; E. Ashtor, "Some Unpublished Sources for the Bahri Period", *Studies in Islamic History and Civilization* (ed. Uriel Heyd), Jerusalem 1961, s. 13-24; N. Elisséeff, *Nûr ad-Din*, Damas 1967, I, 73-75; D. Presgrave Little, *An Introduction to Mamlûk Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 73-75; Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-'Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1990, III, 128-130; M. Kemâleddin İzzeddin Ali, *Erba'a mü'errihin ve erba'a mü'ellesfat*, Kahire 1992; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 114, 140, 155, 177, 201-202, 209; Nicola Ziadeh, "Mâ sâheme bihi'l-mü'errihûne'l-'Arab fi'l-mi'peti's-seneti'l-a'hira min dirâseti't-târihi'l-'Arabî ve gayrihi fi 'asri'l-Memâlik", *el-Ebhâs*, XII/3, Beyrut 1959, s. 327-328; Ahmed eş-Şâmî, "Dirâse fi mahitâtâtî Târihi'd-düvel ve'l-mülûki'l-ma'rûf bi-Târihi İbnî'l-Furât el-Haneî", *ed-Dâre*, X/2, Riyad 1984, s. 59-87; "İbnülfurât", *İA*, V/2, s. 855; Cl. Cahen, "Ibn al-Furat", *E²* (İng.), III, 768-769; Ebû'l-Hasan Diyanet, "İbn Furât", *DMBİ*, IV, 393-394.

SADİ S. KUCUR

İBNÜ'L-FURÂT el-ÂKÜLÎ (ابن الفرات العاقول)

Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed
b. Mûsâ b. el-Hasen b. el-Furât el-Âkûlî
(ö. 312/924)

Abbâsî veziri.

9 Rebûlâhîr 241'de (27 Ağustos 855) Nehrevan'da doğdu; aslen Nehrevanlı bir aileye mensuptur. Dedesi Âkûlî'e yerleştiği için Âkûlî nisbesiyle tanınır. Halife Mu'temid-Allellah'ın son zamanında devlet adamları arasındaki iktidar mücadelesi yüzünden ağabeyi Ebû'l-Abbas Ahmed ile birlikte hapsedildi ve Mu'tazid-Billâh tarafından serbest bırakıldı (279/892). Halife Mu'tazid-Billâh zamanında Dîvânü'l-harâc ve'd-diyâ reisi olan ağabeyi Ahmed'in yanında göreve başladı ve onun ölümünden sonra da yerine tayin edildi. Halife Muktefi-Billâh'ın ölümü üzerine çıkan karışıklıklar sırasında İbnü'l-Furât ailesi Ca'fer b. Mu'tazid-Billâh'ı, rakip İbnü'l-Cerrâh ailesi Abdullah b. Mu'tez-Billâh'ı destekledi. Sonunda Ca'fer, Muktedir-Billâh lakabıyla hilâfet makamına geçti (908). Fakat İbnü'l-Mu'tez taraftarları bir süre sonra onu indirip tahta kendi halife aday-

larını çıkarınca İbnü'l-Furât ailesi korkup saklanmak zorunda kaldı. Ancak İbnü'l-Mu'tez'in halifeliği sadece yirmi dört saat sürdü ve ertesi gün Muktedir geri gelince kendisini destekleyen İbnü'l-Furât'ı vezir tayin etti (8, 9 veya 23 Rebûlevvel 296/5, 6 veya 20 Aralık 908). İbnü'l-Furât, halifenin annesi ve birkaç saray hadımıyla iş birliği yaparak iktidarın en kuvvetli adamı oldu; arkasından da zimmetine büyük miktarda para geçirdiği gibi bedevileri Bağdat'a saldırmaya yönlendirdi. Bu yüzden 4 Zilhicce 299'da (22 Temmuz 912) görevinden uzaklaştırılıp hapse atıldı ve mallarına el konuldu. Beş yıl hapis yattıktan sonra o zamanki vezir İbnü'l-Cerrâh ailesinden Ali b. İsâ azledilerek 8 Zilhicce 304'te (2 Haziran 917) ikinci defa vezâret makamına getirildi; kendisine muhteşem bir merasimle yedi kat hil'at giydirildi; gullamlarına da 300.000 dirhem dağıtıldı. İkinci vezirliği sırasında iç karışıklıklarla, malî sıkıntılarla ve Azerbaycan Valisi Yûsuf b. Ebû's-Sâc'ın isyanıyla uğraşmak zorunda kaldı; başarılı olamaması ve halife aleyhindeki faaliyetleri yüzünden 27 Cemâziyelevvel 306'da (5 Kasım 918) tekrar görevden alınıp yerine Hâmid b. Abbas tayin edildi. Halefinin vezirliği boyunca sarayda hapiste tutulan İbnü'l-Furât, beş yıl sonra Hâmid b. Abbas'ın sebep olduğu isyan sırasında oğlu Muhassin'in nüfuzuyla affedilerek üçüncü defa vezirliğe getirildi (23 Rebûlâhîr 311/10 Ağustos 923). Hapisten çıkar çıkmaz birçok önemli kişinin mallarına el koydu. Oğlunu divanların teftişiyle görevlendirdi. Oğlu da birtakım haksız uygulamalar yaptı ve halkın malına el uzattı; bu arada eski vezir Hâmid b. Abbas'ı da öldürttü. Mal yığma hırsı, kindarlığı ve nihayet onun döneminde Karmatîler'in hacılara saldırmaları üzerine (Muharrem 312/Nisan 924) Halife Muktedir-Billâh, Hâcib Nasr ve saray muhafızlarının baskısıyla İbnü'l-Furât'ı yine azledip hapse attırdı (9 Rebûlâhîr 312/15 Temmuz 924). Birkaç gün sonra da oğlu Muhassin ile birlikte Muktedir-Billâh'ın emriyle öldürüldü (13 Rebûlâhîr 312/19 Temmuz 924).

İbnü'l-Furât 10 milyon dinarlık servete sahip çok zengin bir insandı; arazilerinden yılda 1 milyon dinar gelir sağlıyordu. Bazı kaynaklarda onun cömertliğinden ve gelirlerinin büyük bir kısmını âlimlere, mutasavvıflara ve fakir halka dağıttığından, birçok âlim din adamı ve fakire aylık bağladığından bahsedilir (İbn Hallikân, III, 423). Ebû Bekir es-Sûlî de İbnü'l-Furât'ı öven bir şiiri sebebiyle kendisinden 900

dinar bahşış almıştı. Hesap işlerinden de iyi anlardı. Kâtipler, devlet gelirlerini hesaplamak için Halife Mu'tazîd-Billâh'tan bir ay süre istediklerinde o sırada hapis-hanede olan İbnü'l-Furât, devrin en yetenekli kâtibi olarak tanıtılan ağabeyi Ebü'l-Abbâs ile birlikte bunu iki gün içinde hesaplamış ve bu sayede hapisten kurtulmuştu (Zehebî, XIV, 478). Diğer kardeşi Ebü'l-Hattâb Ca'fer'e de vezirlik teklif edilmiş, ancak o kabul etmemişti. Divân-ı Mezâlim'de halkın şikâyetlerini dinler ve adaletle hükmederdi. Abbâsî Devleti'ne karşı çok saygı duyar, hilâfet mührü getirildiğinde ayağa kalkardı. Bağdat'ın doğu yakasındaki Derbülmu'faddal semtinde bir bîmâristan kurmuş, ayrıca yine Bağdat'ta muhteşem bir saray yaptırmıştı. Hepsî de önemli mevkilere çıkmış Muhas-sin, Hasan ve Fazl adlı üç oğlu vardı.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), X, 145; Arîb b. Sa'd, *Şilatü Târîhi't-Taberî* (Taberî, *Târîh* [Ebü'l-Fazl], XI, içinde), s. 32, 40, 50, 59-71, 88-95, 105, 110, 130; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 34-141; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Rusûmü dâri'l-hilâfe* (nşr. Mîhâil Avvâd), Beyrut 1406/1986, s. 13, 38, 48, 51, 60, 61, 78, 130; a.mlf., *el-Vüzerâ* (nşr. Hasan ez-Zeyn), Beyrut 1990, bk. İndeks; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (Atâ), XIII, 341-344; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 15-19, 23, 55, 57, 63-65, 68, 98, 101, 110-113, 139-150, 153-154, 165, 183; İbnü'l-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 64-65; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 421-424; Hindûşah es-Sâhibî, *Tecâribü's-selef der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzerâ-yi İşân* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1357 hş., s. 204; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 474-479; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 151-152; G. Le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 221; K. V. Zetterstéen, "İbnü'l-Furât", *IA*, V/2, s. 854; D. Sourdel, "İbn al-Furât", *El²* (İng.), III, 767-768; Sâdik Seccâdî, "İbn Furât", *DMBİ*, IV, 384-389.

ABDÜLKERİM ÖZYAYIN

İBNÜ'L-FUVAÎ

(ابن الفوئی)

Ebü'l-Fazl Kemâlüddîn Abdürrezzâk
b. Ahmed b. Muhammed
eş-Şeybânî el-Bağdâdî el-Hanbelî
(ö. 723/1323)

Tarihçi, muhaddis ve hâfız-ı kütüb.

17 Muharrem 642'de (25 Haziran 1244) Merv kökenli bir ailenin çocuğu olarak Bağdat'ta doğdu; eski emir ve valilerden Ma'n b. Zâide eş-Şeybânî'nin soyundandır. Künyesini, peştimal dokumacılığı ve satışıyla uğraşması sebebiyle Fuvatî olarak tanınan Zahîrî ailesine mensup annesinin dedesinden alır; ayrıca İbnü's-Sâbûnî künyesiyle de bilinir.

İbnü'l-Fuvatî hadis dışında daha ziyade tarih, edebiyat, felsefe, mantık, riyâ-ziyyât, kıraat ve neseb ilimleriyle ilgilen-di. Zehebî'nin kendisini *Tezkiretü'l-huf-fâz*'a dahil etmesi (IV, 1494) ve hadis al-dığı hocaların sayısını 500 kadar göster-mesi onun hadis hâfızı olduğunun delili-dir. Hocalarının en önde gelenleri Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Hasan Kemâleddin Ali b. Muhammed b. Vaddâh, Nasîrüddîn-i Tûsî, Ebü'l-Hasan İbnü'l-Bâ-kıllânî ve İbnü's-Sâî'dir. Oğlu Ebü'l-Meâlî Muhammed, Zehebî gibi âlimler de onun öğrencisidir.

On dört yaşında iken Bağdat'ın Moğol-lar tarafından istilâsı sırasında İbnü'l-Fu-vatî kardeşi Bedreddin Abdülvehhâb ile birlikte esir edildi (656/1258). Esaret yıllarında Ehr'de mutasavvî Kutbüddin Abd-ülkâdir el-Ehrî'nin hizmetinde bulundu ve tabip-mutasavvî Kemâleddin Muham-med en-Nahcuvânî'den ders aldı. Daha sonra Nasîrüddîn-i Tûsî'nin dikkatini çek-ti ve onun tarafından, kendi yaptırdığı Merâğa Rasathânesi'nin 400.000 kitap barındırdığı rivayet edilen kütüphanesin-de hâzinü'l-kütüb olarak görevlendirildi. İbnü'l-Fuvatî, bu arada Nasîrüddîn-i Tû-sî'nin derslerine de katıldı ve onun isteği üzerine bir zîc hazırladı. Merâğa'daki za-

manını çalıştığı kütüphanenin kitaplarını inceleyerek ve bazılarını istinsah ederek geçiren İbnü'l-Fuvatî şehre gelen âlimle-rin derslerine de katıldı. Nasîrüddîn-i Tû-sî'nin ölümünden (672/1274) sonra da gö-revini sürdürdü; Farsça'yı öğrenerek İran şairlerinin divanlarını okudu ve Sa'dî-i Şî-râzî'den icâzet aldı. O yıllarda İran'ın ve Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerini gezme imkânını da buldu; ayrıca Merâğa'ya uç-rayan ünlü kişilerin ve ulemânın biyogra-filerini içerdiği anlaşılan *Tezkiretü men kaşada'r-raşad* adlı eserini telif etti.

İbnü'l-Fuvatî, 679'da (1280) İlhanlılar'ın Irak valisi Alâeddin Atâ Melik el-Cüveynî tarafından Bağdat'a çağırılarak tarihî olay-ları kaydetmekle görevlendirildi; aynı za-manda Müstansiriyye Kütüphanesi'nde de müşrif olarak çalışmaya başladı. İb-nü's-Sâî'nin *el-Câmî'u'l-muhtaşar fi 'un-vânî't-tevârih* ve *İyûnî's-siyer* adlı ese-rine bir zeyil yazdı. Atâ Melik el-Cüveynî'nin 681 (1283) yılında ölümü üzerine ön-ce iyi ilişkiler kurduğu Şîler'in ağırlıkta olduğu Hille ve Kûfe'ye, 700'de (1300-1301) Selmâs'a ve 704'te de (1304-1305) Hemedan'a gitti; aynı yıl içinde İlhanlı Veziri Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî ile görüştü. 705'te (1305-1306) Arrân'ı, ertesi yıl Sultâniye ve Tebriz'i dolaştıktan

İbnü'l-Fuvatî'nin *Telhîşü Mecma'i'l-âdâb* adlı eserinin IV. cildinin ilk iki sayfası (neşredenin girişi, s. 83, 87; Dimaşk 1962)

